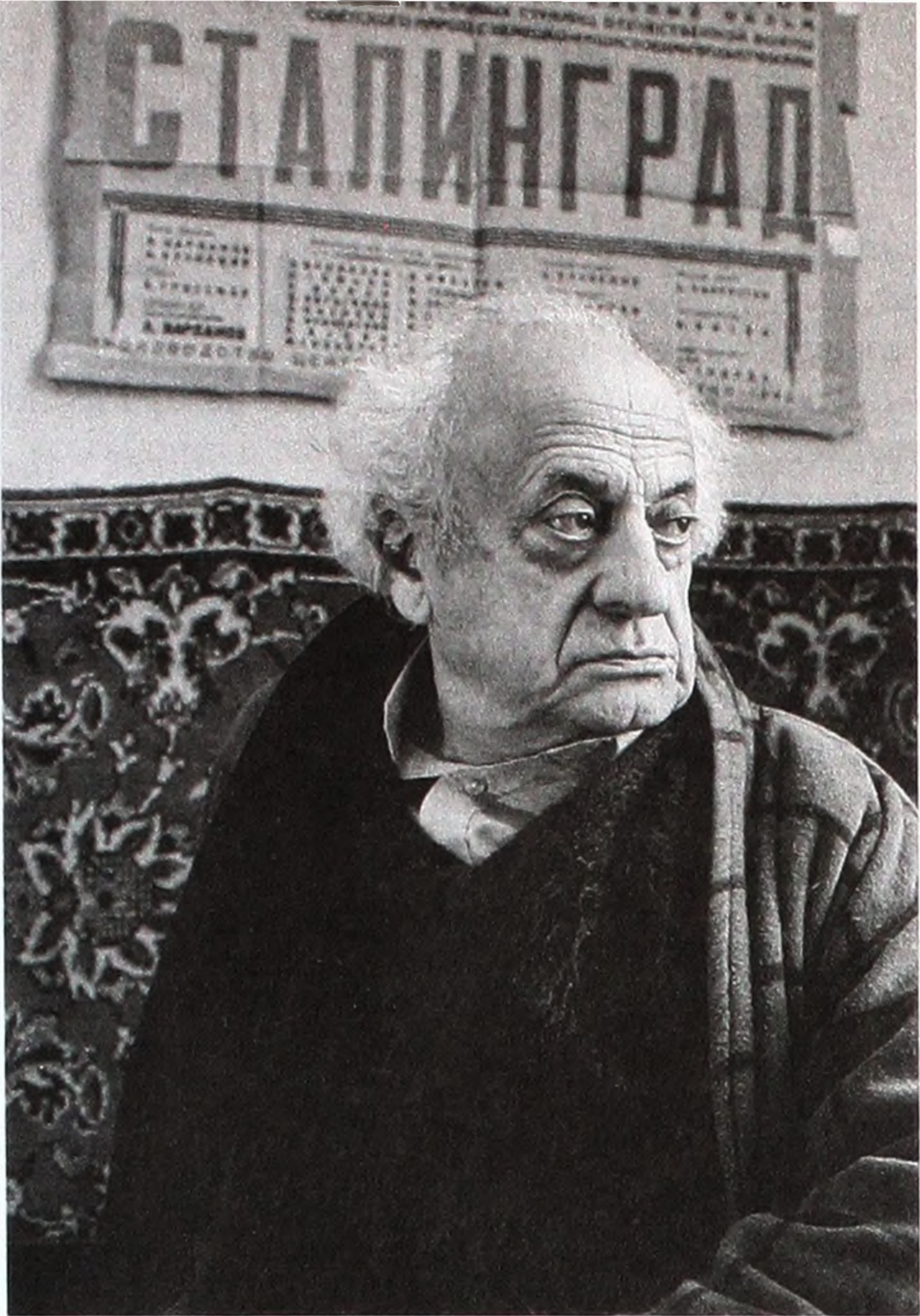

З архівних фондів Національного центру Олександра Довженка

Ізраїль Гольдштейн. Фото В. Піки

«Начальники цієї країни закрили кінохроніку...»

Фонозапис спогадів фронтового кінооператора, режисера і оператора студії «Укркінохроніка», народного артиста України Ізраїля Цалевича Гольдштейна, зроблений 25 листопада 1999 р. Оленою Савченко.

До друку фонозапис підготували Оксана Остапенко і Петро Яровенко.

Війна розпочалась, як ви знаєте, в 1941 році, в червні місяці.

Ми працювали на «Укркінохроніці». Ніхто, звичайно, досвіду воєнних зйомок не мав, адже ми працювали в Україні мирній. Потрібно було освоювати нову специфіку. Буквально в перший день війни, 22 червня, штаб Київського воєнного особливого округу виділив нам автотранспорт, були такі легкові автомобілі «Емки», по два оператори на одну машину.

У мене навіть відрядження за 22 червня збереглося, де написано, що асистент оператора Гольдштейн відряджається для зйомки воєнних дій.

У перший же день війни ми виїхали ввечері 22-го... Запам'ятав, бо вже фари автомашин були з маскуванням. Коли ми вирушали з Києва, нам дали вказівку рухатися на Тернопіль. Взяли з собою апаратуру, але всі були ще в цивільному. Нам сказали, що екіпірують у Тернополі. І справді, коли наступного дня ми приїхали в Тернопіль, всім видали військову форму, чоботи, пілотики, гімнастерки, і ми стали солдатами. Утім, нам усім одразу ж присвоїли звання капітана. Всі кінооператори були капітанами.

Зібрались ми всі у ще незвичному для нас військовому вбранні й почали зачитувати один одного, як і що нам далі робити.

Був серед нас хороший чоловік – Вітя Смородін, Віктор Олексійович. На жаль, про багатьох із нас нині доводиться говорити в давно минулому часі.

Так-от, Віктор Смородін і каже нам: «Ми припустилися великої помилки. Іде війна, все навкруги в захисному ко-

льорі, а в нас кіноапаратура не пофарбована. Будемо йти на зйомку, снайпер нас і постріляє. Словом, потрібно перфарбувати кінокамери!!!». Сказав і кудись зник, а згодом приніс відро масляної захисного кольору фарби і щіточки.

І почали ми фарбувати апаратуру. Слава Богу, не додумались пофарбувати об'єктиви. Кілька днів вона висихала, а потім всі дружно «проклинали» Вітьку, тому що фарба час від часу мазалась, аж поки ми від неї не позбавились зовсім.

Перша наша кіногрупа Південно-Західного фронту налічувала 13 чоловік і була створена на основі української студії «Кінохроніки».

А розпочали ми працювати таким чином. Розділились по два оператори, обов'язково по двоє, бо якщо з одним щось трапиться, то інший зможе повідомити, вжити заходів якихось, словом, допомогти.

Підпорядковані ми були Політуправлінню фронту. Був у нас начальник кіногрупи – Кузнецов Олександр Степанович, нема вже його. На «Укркінохроніці» він працював редактором періодики.

Згодом Політуправління прикріпило до нашої кіногрупи ще й політруків. Проте це був і тимчасовий, і вимушений захід.

Виявилось, що ці політруки до війни працювали начальниками будинків офіцерів таких населених пунктів, скажімо, як Житомир, Біла Церква, Коростень чи Коростишів. А коли почалась війна, будинки ці позакривали і їхні начальники опинились без діла. От їх і залучили до

нашої кіногрупи. Були ці хлопці хороші, нас не чіпали, ми їх не чіпали, а керували ми собою самі.

А складність перших місяців полягала в тому, щоб визначитись, як і на кого ми працюємо, що і як знімати.

Телебачення тоді, слава Богу, не було. Єдиними відеозаписами були кінохроніка і фото.

У Москві вже випускали кіножурнал, і оператори з усіх фронтів посилали туди свої відзняті матеріали.

І. Гольштейн на фронті. Львів. 1943.

Потрібно зазначити, що кінохроніка мала у той час величезний успіх і вплив, звичайно, бо все, що люди могли побачити, тобто якісь кадри того, що діється на фронтах та в тилу, – це були наші кіножурнали. Трохи згодом з'явилися і документальні фільми. Хоч і в їхній основі були відзняті нами кіносюжети.

Зі Львова ми рухались з військами Південно-Західного фронту, відступали по всій Україні. На бортах машин було написано «Вперед на Захід», а автомашини рухались на Схід.

Біда наша полягала в тому, що Москва весь час посилала нам телеграми, мовляв, покажіть трофеї, полонених німців, покажіть наші перемоги, звільнені міста. Ми їм відповідали: ви хоча б газети читайте. Полонені і трофеї справді є, але у німців, ми ж цього показати не могли. Проте з Москви нам настирливо слали депеші: припиніть знімати евакуацію! А ми дуже багато, і слава Богу, знімали ешелони відкритих платформ, на яких були верстати, обладнання цілих заводів, робітники з сім'ями, з дітьми, під дощем, під снігом, все рухалось на Схід.

На новому місці верстати ставили прямо на голу землю, підводили струм, а вже потім зводили над ними дахи. Вони зразу ж на новому місці починали працювати.

Ми вважали, що все це потрібно знімати. І знімали.

Знімали, як Україною гнали величезні череди корів, свиней, овець у напрямі Волги, намагаючись вчасно переправитись через ріки, в степи. Правда, багато їх гинуло дорогою...

Поступово почала вимальовуватись картина того, який кіноматеріал можна і потрібно знімати, і, як завжди,

найцікавішим був кіноматеріал про людей.

Якщо щастило зняти якогось солдата, офіцера чи військового спеціаліста, зробити про нього хоч короткий нарис, кінопортрет, людям це було надзвичайно цікаво дивитись.

Хоча такі кінопортрети знімати у фронтових умовах було дуже важко ще й тому, що, скажімо, сьогодні почав знімати людину, а завтра приїжджаєш, а людини вже нема – вбитий. Війна.

І все ж ми цю роботу виконували.

На всьому фронті – з Півночі до Півдня, на всіх фронтах, було задіяно 243 оператори під час війни. Це дуже мало. Адже фронт великий, частин багато, тут і авіація, і флот, і танкісти, і артилеристи, і піхота. Скрізь є щось цікаве, і все потрібно було показати. І це робили 243 кінооператори. А за всю війну ми втратили 55 фронтових кінооператорів. Куля ж не розбирала, де солдат, а де оператор. Коли ми дійшли до Харкова, а потім втратили його, командування зрозуміло, що закріпитись в Україні не вдасться, розпочався рух на Сталінград.

Нашим кіногрупам дали команду: якими завгодно дорогами і засобами рухатись на Сталінград, а збір, мовляв, на станції Садовій, є там така під Сталінградом.

Їхали ми вдень і вночі, у нас була тоді «полуторка».

Приїхали в Сталінград. Картина для богів! Чудесне місто, навіть ще не затемнене. Кафе, ресторани, дівчата, танці-шманці, а ми вирвались з такого пекла... Дивились ми на цю ідилію і не могли зрозуміти, що відбувається: чи це тут люди «чокнулись», чи «чокнулись» ми самі. Здавалось, ми втрапили до іншого світу.

Почали знімати. Добре, що начальник нашої кіногрупи Кузнецов зорієнтувався, зв'язався з Москвою і повідомив їм, що тут має розгорнутися велетенська битва. Звичайно, йому не повірили. «Не панікуйте! Все було! І все буде! Знімайте, як і раніше знімали». Проте Кузнецов, на свій розсуд, розігнав всю кіногрупу знімати мирне місто Сталінград. Це було дуже мудро, бо таким він залишився лише на кіноплівці. Через два дні розпочалося тотальне нищення міста, яке через деякий час німці буквально зрівняли із землею, тобто від міста залишилась лише бита цегла, проте ми встигли зняти Сталінград таким, яким він був перед битвою.

Згодом почали знімати Сталінградську бойову операцію. Тривало це близько півроку. Різні були ситуації. Фактично місто було вже в руках німців. А місто це особливе, воно, скажімо, як наш Кривий Ріг, тягнеться вузькою смугою вздовж Волги кілометрів сімдесят.

У той час у німців було сутужно з живою силою і боєпостачанням. І в нас склалась подібна ситуація.

І розпочав німець операцію найбільшу на той час. Він підняв ескадру Ріхтгофена, зібравши, по суті, всю бомбардувальну і винищувальну авіацію, і рано-вранці, годині о дев'ятій, з боку сонця, рушила ця армада – більше такого я не бачив до кінця війни, думаю, більше ніхто такого не бачив на війні.

У небі одночасно перебувала тисяча літаків! Це той досвід, який британці згодом назвали «килимовим бомбардуванням». Німці бомбили по квадратах. Не цілились в окремих будинок чи завод. Ось є квадрат міста – і його знищують.

Там була маленька річка, Цариця, впадає вона у Волгу (до

речі, колись Сталінград називали Царицином). Селище на річці було дерев'яне, німці його підпалили запалювальними бомбами, все було продумано. Горіло велетенське багаття, німецькі бомбардувальники вночі орієнтувались: ось Цариця, зліва «Красний богатир», тракторний та інші заводи, школи тощо.

І був такий наказ Сталіна, нам його цитували. Про те, що Червона Армія не оборонятиме порожнє місто, а тому ми, мовляв, заводи евакуювати не будемо. І заводи працювали, і місто існувало тільки завдяки цим заводам.

Поступово зав'язались бої такого порядку, коли билися вже не за будинки, а за поверхи.

Тобто йдеться про ефект «пирога з прошарками». Ми на першому поверсі, німці – на третьому, далі на п'ятому – знову наші... Отак воювали. Все змішалось.

Ми з моїм другом Борисом Вакаром, світла йому пам'ять, працювали разом, і якось знімали загін бронекатерів під команду капітан-лейтенанта Аржавкіна, такий собі бравий офіцер. А катери ці перекинули сюди з Ленінграда, з Ладоги. Такий катер мав зверху дві танкові башти з гарматами, все інше – внизу. Випливали вони із засідки вранці, а в деяких місцях німці вже вийшли на берег Волги, і це було найстрашніше. «Ту-ту-ту! Пу-пу-пу!» – постріляли і знову – на місце стоянки до завтрашнього ранку. Нічого, вони, бідолаги, більше не могли. Правда, ще тралили Волгу. Німці почали кидати у воду такі собі бомбові сюрпризи, які опускались на дно ріки і лежали до пори, до часу. Над ними корабель міг пройти раз, і два, і три, а в певний час вмикався якийсь механізм, і так вони багато кораблів підірвали. Та справа навіть не в кораблях. Ми нафту для військ везли по Волзі баржами, було страшно, коли баржі з нафтою підривали. Все це ми з Борею Вакаром зняли тоді на Волзі.

Найгарячіше місце було на крутому березі Волги, який займала 62-га армія під командуванням Василя Івановича Чуйкова. Ця армія буквально зачепилась за волзькі кручі, а це вузька смуга вздовж Волги, довжиною метрів триста. Уявляєте?!

Нині там стоять башти, щоб було видно, де трималась ця армія.

Весь простір від Дону до Волги зайняли німці. І тільки ці триста метрів, вузька смужечка землі, були в руках армії Чуйкова. Принагідно скажу, що тут у нього було все: солдати, штаби дивізій, полків, батальйонів, другий ешелон, а за спиною – Волга. Його політруки знали лише один лозунг: «За нами – Волга, тому відступати нікуди».

І не відступили!

Там бої були дуже складні.

Наша артилерія підтримувала їх з другого берега Волги, бо ніде було її ставити, адже всього триста метрів берега. А тут окопи, бліндажі, пункти життєзабезпечення, адже солдатів потрібно було і годувати, і лікувати, щоб вони були здатні воювати.

І це тривало досить довго, доти, поки не приїхав Жуков у Сталінград.

На мій погляд, та й не тільки на мій, це – геніальна людина! Він розробив план Сталінградської операції, її початок і її завершення, залишив замість себе представника Ставки Верховного Командування Воронова (був такий генерал, командуючий артилерією) – і почалось...

А що почалось?

Коли Донський фронт ударив з флангу, існувало двоє кілець оборони. В одному – армія Чуйкова, оточена з усіх боків німцями, в другому кільці опинилися німці, взяті в лещата нашими військами.

Німці допустили стратегічну помилку, вони поставили на своїх флангах 6-ту румунську армію, а це абсолютно небоездатні люди, німець їм видав гвинтівки, навіть без

Ізраїль Гольдштейн, Борис Вакар – фронтові оператори. Сталінград. 1943.

ременів, баранячі шапки високі, ці гвинтівки без ремнів, обози, все на конях, ніякої техніки в них не було. Німець їх тримав, як кажуть, у чорному тілі, й ось така армія опинилась у нього на флангах. Усе розпочалось 19 листопада в районі станиці Клецької о 8 годині 5 хвилин, я запам'ятав цей день, бо на честь цієї операції було встановлено День артилерії, а згодом і День ракетних військ. Тут наша артилерія була сконцентрована до 300 стволів на кілометр.

Загриміли гармати, і вогонь цей клекотів більше години. Ніхто такого вогню витримати не міг. Потім пішла піхота, потім – танки...

Одне слово, поставили німців перед дилемою: або здавайтесь, або будемо вас потихеньку нищити.

Знімаючи хід Сталінградської операції, ми об'їхали з Борисом Вакаром це кільце, в якому перебувало 330 тисяч німецьких військ. Уявляєте – 330 тисяч...

Наступати вони вже не могли.

Мороз, оточення, психологічний фактор, коли солдат втрачає бойовий дух, ним опановує страх.

10 січня 1943 року почалась операція з ліквідації угруповання німецьких військ. Його розсікли на кілька частин. Зібрали все, що тільки можна було зібрати і розпочали... По-людськи. Спочатку посилали парламентарів з пропозицією здаватись. Ні? Тоді – продовжуємо!

Під час цієї операції було взято в полон разом зі штабом Паулюса, він був у підвалах універмагу, на площі, в Сталінграді.

Коли командир нашої стрілецької бригади спустився туди й запропонував Паулюсу капітуляцію, той відповів: «Я буду капітулювати, але представникові вищого командування, бо вчора мені присвоєно звання генерал-фельдмаршала!» Уявляєте, за день до цієї миті Гітлер по радіо передав Паулюсу, що за особливі заслуги в обороні Сталінграда йому присвоєно найвище в Рейху військове звання. Отаке було!

Коли вже один із наших генералів привіз Паулюса до Шатилова, де йому запропонували підписати наказ армії про капітуляцію, він посміхнувся і сказав: «Я не можу цього зробити, адже я вже полонений, а не командуючий. Хто ж буде підкорятись наказам військовополоненого?».

Війна тривала, погода була несприятлива для польотів, і зібралось при штабі Сталінградського фронту 23 німецьких полонених генерали. Що з ними робити?

Хтось із тиловиків додумався розмістити їх у маленькому містечку Забарадіно. Харчували їх з офіцерської їдальні. Там вони жили близько тижня, поки погода не поліпшилась. Потім цих полонених генералів доправили літаком до Москви.

Всяке траплялося на війні. Бувало страшно, а іноді й дуже смішно.

Скажімо, історія з цією 6-ою румунською армією, про яку я вже згадував. Взяли її в полон. Найперше питання: їсти – спробуй нагодуй, адже було їх тисяч сімдесят. А де знайти вільні частини, які провели б їх до місця утримування, як організувати караул, тобто їх охорону. Адже вільних частин у розпорядженні нашого командування не було. І придумали наші інтенданти таке. Як кажуть росіяни, «нарошно не придумаєш»...

Понаписували таблички двома мовами, російською і румунською – «В пункт харчування військовополонених» і розставили на засніженій дорозі, – а мороз був тридцятиградусний – по дорозі на станцію Котлубань, туди подали ешелон для цих військовополонених. Вони самі йшли на станцію, без охорони, орієнтуючись за цими табличками. Прийшли до першого пункту харчування, дали їм по півоселедця солоного та два сухарі, йдуть далі, хлопці... Там далі ще дадуть поїсти.

Соромно згадувати, але так було. Оскільки це був степ сталінградський, деревця там не знайдеш, щоб ці таблички на чомусь тримались, додумались до такого. Із снігу нагрібали горбочки і ставили на кожному німця, вже замерзлого. Вони і тримали у руках ці таблички-вказівники...

Завершуючи свої спогади про Сталінград, хочу зазначити, що зняті нами під час Сталінградської воєнної операції кінокадри лягли в основу фільму «Сталінград». Ось у мене афіша збереглась за 1943 рік. Змонтував стрічку режисер Льоня Варламов. Її багато разів переробляли, перекроювали з різних причин, навіть через назву міста.

Потім Роман Кармен розпочав працювати над 20-серійним фільмом «Ця дивна війна на Сході», – для американців. Так от, два фільми із двадцяти цього гігантського документального кіносеріалу створено із хронікальних кінокадрів, знятих нами у Сталінграді.

Тож труди і дні кінооператорів нашої кіногрупи сталінградської не були даремними, не пропали марно...

До Сталінграда була битва під Москвою, потім була Кур-

ська дуга, потім – Корсунь-Шевченківський, проте Сталінград став тією вершиною, після подолання якої війна покотилася на Захід.

Воістину, ця операція змінила хід війни. Після Сталінграда довелося мені знімати сюжети за завданнями Олександра Петровича Довженка для його знаменитих фільмів про визволення України.

До речі, коли вже почалось визволення України, за вказівкою Москви нас, кількох кінооператорів, відрядили з фронту піднімати Українську студію хронікально-документальних фільмів, тож Берлін і Прагу в 1945 році мені не довелося знімати.

У перші повоєнні роки ми ще деякий час відчували себе найголовнішими. Народ, особливо всякого рангу начальство – заводу, колгоспу, району чи області – хотіло, щоб їх показали, які вони хороші, як відбудовують народне господарство.

Уявляєте, студія виробляла в середньому одну частину кожен день, тобто 360 частин у рік! Кіножурнали, документальні фільми, фільми на замовлення, рекламні ролики, діафільми, тобто казки для дітей... Все крутилось, все горіло, все працювало на студії.

За цей час, поки я вам розповідаю, мене вже разів десять викликали б на студію, камеру в руки – і гайда на зйомку. Те, що зараз відбувається зі студією, – злочин!

Сьогодні ми із захопленням дивимось кіножурнали 1945, 1946, 1947 років, і вони беруть за живе. І навіть не художньою своєю якістю, а тим, що демонструють життя людей в ті роки.

Уявіть собі, що років через 20 – 25 хтось захоче побачити, що відбувалося в Україні сьогодні, тобто у 1999 році.

Те, що знімає сьогодні телебачення, по-перше, не збережеться, по-друге, це – поради дурні, адже вони, крім боїв ОРТ з НТВ, НТВ з ОРТ чи Першого каналу з Третім, нічого не дають. Подивіться сьогоднішні новини: вбили, зарізали, зірвали, і... закінчився випуск.

У мене є ось тут хороший журнал. Називається «Кіно-Театр», думаю, ви його хоч раз читали. Тут вони цитату так дають: «Хроніка – річ небезпечна для влади. Якби вона знімалася сьогодні, то через багато років, подивившись на наше життя, внуки могли б запитати, а хто ж тоді був начальником у цій країні?».

Так ось, щоб не дратувати внуків, начальники цієї країни просто закрили кінохроніку.

І я навіть не звинувачую цих бідолах із Мінкультури, бо їм грошей на кіно не дають. Як на документальне, так і на ігрове.

Урядова постанова вийшла: «Кінематограф з фінансування зняти».

– І все. Організуються фестивалі різні, з інших країн до нас приїздять, а кіно нашого нема. Нема нам що показувати на цих кінофестивалях...

Правда, кажуть Мащенко зніматиме десятисерійний фільм про Богдана Хмельницького. Це, виходить, найголовніше, що сьогодні потрібно знімати в Україні 1999 року. І тому мені дуже сумно.

І дуже жаль молодих дівчат і хлопців, яких десятками випускає наш інститут театру і кіно, а грошей вони роками не можуть отримати на свої кінодебюти.

Отож-бо недаремно останній мій фільм, який зробив на рідній студії, називався «Прощавай, кіно!».

Записано 25 листопада 1999 року